

büki-tábla, Fürdő bal. A táblanevek magukban hordozzák a rég- és a közelmúlt helytörténetét, s szöfejtésük élményszámba megy!

Névtörténeti tény, hogy egyrészt felismerhetők a falvak lakosainak beszédében a szövetkezeti táblanévadás nyomai, az elmúlt évtizedekben behatolt abba. Ha a kedvezőtlen tendencia visszafordítására nem történik erőfeszítés, 30–40 év múlva a hasonló névtudományi konferencia kerekasztal-beszélgetésének témája a külterületi hagyományos helynevek keresésének mikéntje lesz. Másrészt a nép ösztönös védekezésének nyomairól is tanúskodik a szókincs: „falanszternév”-nek, „betonnév”-nek titulálják a nem hagyományos, a magyar anyanyelvtől idegen táblaneveket, illetőleg „Basic-nyelv”-nek magát a beszédet (Hajdú-Bihari Napló 1987. II. 7.; Magyar Nemzet 1987. március 12.; Mezőgazdasági Szövetkezeti Élet 1985. 3. sz.).

Összegezve: Kérjük a nyelvtudós társadalmat, hangoljuk össze a mainál még jobban munkálkodásunkat történészek és nyelvészek. A külterületi hagyományos határ-, táblanév megmentése, vagy — ahol ez szükséges — visszahozása közös érdekünk. Közös feladatunk az, hogy megfelelő jogi szabályozás jelentsen garanciát a mainál kedvezőbb helyzet kialakítására, mert amikor ölik a magyar anyanyelvi határnév szót, egyben irtják a történelmet is!

VIRÁGH FERENC

Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben

Előadásomban megvizsgálom, hogy milyen szerepe volt, van a tájat borító növényzetnek a helynévadásban. Forrásként a Vas megye földrajzi nevei c. (szerk. Balogh Lajos és Végh József. Vas Megyei Múzeumnak Igazgatósága, Szombathely, 1982.) kötetet használtam. A mutatóban megtaláltam minden nevet, névelemet, amely vizsgálatomhoz számításba jöhetett. A kapott neveket mégis vissza kellett keresnem az adattárban, mert maga a névtest nem árulta el, hogy pl. a Rózsa utcát a rózsabokorról vagy Rózsa Ferencről nevezték el. Még így sem volt gond nélküli némely adat elbírálása, mert az adattár készítésekor a túlzott szűkszavúság most visszaütött. Munkámnak módszertani tanulsága, hogy az az adattár használható igazán névtipológiák és egyéb elemzések készítésére, amelyben a névadás indítékára utaló rövid közlések is megvannak (pl. tulajdonosáról, növényzetéről, alakjáról stb.). A névelemek bontása nélkül készített mutatók pedig lehetetlen helyzetbe hozzák a kutatót. Ebben az esetben az adattár névtudományi felhasználásra hozzáférhetetlen, vagy olyan munkát igényel, amelynek megtérülése kétséges, és senki sem vállalja.

Az elemzésben a növényfajta-neveket használtam fel, tehát kihagytam az inkább művelési ágra, használatra utaló növényzetneveket, mint pl. az *erdő, fasor, gyepű* stb. Még így is gondolkodóba ejtett néhány adat besorolása. A *gomba, kóró, moha* szavakat felvettem listámba, mert a névadásban való felhasználásuk ugyanazon a tájszemléleten és tájismereten alapszik, mint a *sás, nád, csalán, csarap* stb. esetében. Bár külön csoportba, de mégis besoroltam a *bokor, csemete, fű* szavakat mint bizonyos jellemző növényminőséget jelölő kifejezéseket, minthogy az állatneveknél is számolunk a *tehén, borjú, bika, ökör* szavakkal.

Elemzésem elvi alapja azonos a földrajzinévi tipológiákkal (vö. INCZEFI GÉZA,

Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970.; KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. Bp.; LŐRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete. Bp., 1947.), de csupán egyetlen névadási indítékot vizsgálok meg egy egész megyényi területen.

A fentiek alapján a megye 231 településében (az 1967-es Helységnévtár adatai szerint) 3038 olyan nevet találtam, amelynek valamelyik elemét, de leggyakrabban elől álló, megkülönböztető tagját növénynév alkotja. Ezekből az alábbi csoportokat alkottam:

Típus	Előfordulások száma	%
Erdei fák	1764	58,06
Gyümölcsök	642	21,13
Termesztett (szántóföldi) növények	276	9,08
Vadnövények, aljnövények	173	5,69
Erdei bokrok, cserjék	103	3,39
Növényminőség	63	2,07
Virágok	17	0,55
Összesen:	3038	100

Feltűnő, hogy a 3038 névelemből 1764 erdei fák emlékét őrzi, vagy ma is ezekkel benőtt területet jelöl. Akár mondhatnánk, hogy a táj növényzete zömmel erdő volt. Ez így mégsem igaz, mert a névadásban az indítékot nem mindig a növény tömeges előfordulása szolgáltatta, hanem egy fa jellegzetes alakja, vagy a mezőben éppen egyszeri előfordulása miatt lehetett a tájékozódás meghatározója (*Kőris alja, Szilfai-rét, Szij-dűlő, Tölgyes-hegy, Tölgyes-patak, Akácos-legelő* stb.). A típusban a tölgyfát jelölő nevek a leggyakoribbak: *tölgy* 113-szor, *haraszt* 197-szer, *csepeles* 20-szor. (Ez utóbbi csak az Őrségből). Ezt a *cser*, a *nyír*, a *fenyő*, az *éger*, a *fűz*, a *nyár* és a *bükk* követi (*Cser-haraszt, Nyír-domb, Nyíres alja, Fenyős, Egres, Hosszú-fűz, Nyárosd, Bükk alja* stb.). Bizonyos fafajták ugyan önállóan nem alkotnak erdőt, mégis mint jellemző társfákról, róluk nevezik el a területet, és nem az uralkodó fafajtaról. Ilyen a *hárs*, a *kőris*, a *mogyoró*, a *rekettye* és a *szil* (*Hársas, Hársika, Kőris, Kőris alja, Mogyorós-dűlő, Mogyoró-szeg, Rakotla, Szilas* stb.).

A gyakoriság sorrendjében második a gyümölcsökről, illetve a gyümölcsfákról elnevezett helyek száma. Ezt bizonyítja az adatok több mint egyötöde. Legjelentősebb a *szőlő* (240 előfordulással), utána a *körte* (82), *alma* (75), *dió* (62), *szilva* (51) következik. Feltehetően jelentős a *cseresznyefa* szerepe is, de ez a név csak 39-szer fordul elő, és a 21 *meggyes*-ből ma már nem deríthető ki konkrét adatok hiányában, hogy melyik az újabb keletű, valóban *meggyfá*-ról elnevezett terület. Mivel a zöm helységnévet jelöl, feltehetően a vadcserezsnye jelenlétét bizonyítja. A nevek és a szócikkek adatai azt tanúsítják, hogy gyümölcsfáról egyrészt azért neveztek el egy területet, mert ott a tájat jellemezte, másrészt pedig azért, mert egy-egy mesgyénegy hosszú életű vadkörte- vagy vadalmafa évtizedekig szolgált a tájékozódást, vagy éppen az erdő egy részében nagyobb mennyiségben fordult elő vadon (*Meggyesd, Almásd, Körtilés* stb.).

A termesztett növények közül a fontos, nagy területen vetett gabonafajtákról nem vagy csak ritkán neveztek el területet. A *rozs* egyszer sem fordul elő, a *búza* 8 névben, a *zab* 2 névben. A burgonyára összesen 6 *csicsóka* elemű név utal, de ezekben a névadás indítéka hangulati jelentéstöbblet. Itt a *csicsóka* tájszó nem használatos. Vannak növények, amelyeknek a termelése megkövetel egyfajta talajminőséget, így némely területen azt többször termelik, a kedvéért megszakítják a vetésforgót. Ilyen a *mák*, a *lóhere*, a *köles*, a *hajdina*. Emiatt váltak ezek néha névelemmé. A típus 2 leggyakoribb eleme a *káposzta* és a *kender* (98 és 94 előfordulással). Ezek a nevek egyrészt a cselédek természetbeni juttatásának, az illetményföldnek az emlékét őrzik, másrészt az ellátást közvetlenül szolgáló háziipar szükségletét (*Káposztáskert*, *Káposztaföld*, *Kender-szer*, *Kenderáztató*). Csak ebben a csoportban fordul elő egy sajátos névtípus, a növénynév + szer: *Hajdina-szer*, *Kender-szer*, *Köles-szer*, *Répa-szer*. Feltehetően az adott növényeket a falu lakossága jobbra egy helyen termelte. A nevek olyan falvakból valók, ahol földesúri birtok, cseléd lakosság volt.

A vadnövények, aljnövények csoportjába a rétek, mocsarak növényzetétől az erdők lágyszárú aljnövényzetéig sokféle növénynév tartozik: *ciklámen*, *csalán*, *eper* 'szamóca', *gomba*, *moha*, *nád*, *pipacs*, *sás* stb. Ezek közül jellemzően csak a *nád* (79) és a *sás* (47) tölti be névelem szerepét. Esetleg a 9-szer előforduló *eper*, mivel főként a jellegzetes Eperjes helynevünk alakjában fordul elő. Egyes növények ritkaságuknál fogva jellemezhetnek egy területet, és így névelemmé válhatnak: *Ciklámen-forrás*, *Buzogányos-tó*, *Csarap*, *Káka-árok*, *Kórós-kert*, *Pipacs-szeg*. Ezért 10 növény csupán 1–2 előfordulással szerepel.

Ötödik csoportba az erdei bokrok, cserjék nevével alkotott elemek tartoznak. Mindössze 5 fajta (*bodza*, *galagonya*, *kökény*, *boróka*, *vadrózsa*), de viszonylag gyakori, átlagosan 20 előfordulással. Mindegyik esetben ez a névvel jelölt terület jellemző növényzete. Erdőket, bokros legelőket, gypűvel benőtt, mezsgyékkel határolt szántóföldeket jelöltek: *Bodzás*, *Borzás*, *Galagonyás*, *Gelegenyés*, *Kökényes*, *Kökényesi-dűlő*, *Pattogós* 'borókás', *Borosányos-tó*, *Rózsa*, *Rózsa-domb*, *Rózsa-hegy*.

A gyakorisági sorban a növényminőséget jelölő szavak mindössze 2,07%-ot tesznek ki. Ide soroltam a *bokor*, a *csemete* és a *fű* elemeket tartalmazó szavakat (*Bokros*, *Csemetekert*, *Fűjes úti*). Mint korábban említettem, vitatható a csoport, de a máshová sorolása is ugyanúgy. Felvethető, hogy miért nem vettem ide a *csonka*, *csonkás* szavakat, mivel ezek is a tölgynek egy fejlődési szakaszát, az öregséget jelölik. Ha más indokom nem lenne, talán az is elegendő, hogy az adattár alapján nem lehet hitelesen különválasztani, hogy a *csonka* az öreg fát, a terület alakját vagy éppen a tulajdonságát jelöli-e. Az amúgy is kétes kategorizálást ez még vitathatóbbá tenné. Teljes tipológia készítésekor pedig ezek a nevek besorolhatók a tulajdonos neve, vagy a terület, vagy a rajta levő tárgy alakja a névadás indítéka csoportjába.

Végül az utolsó csoportba mindössze 17 név, az adatok 0,55%-a tartozik. A virágnevekkel alkotott helynevek mind utcanevek. Érdekes, hogy Vas megyében a falvak, városok utcanevéadásában alig van virágnév. Csupán 6 virágfajtról nevezték el a 17 utcát: *muskátlí*, *nefelejcs*, *pipitér*, *rozmarín*, *tulipán*, *vadrózsa*. Kíváncsinos lenne, hogy a túl sok falusi Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Dózsa György utca, vagy a sokak számára kimondhatatlan illetve leírhatatlan Schönhertz, Schönhercz, Schönhertz (mindhárom változatot láttam leveleken) utca helyett régi dülőnevekről, virágokról, fákról

nevezzenek el utcákat. A rosszul leírt személynevek inkább sértik a kegyeletet, mint ápolják. A kegyelet őrzésében jobban segít egy emléktábla.

Összegezve tanulságainkat, a Vas megye földrajzi nevei c. kötetben a több mint háromezer növénynevet tartalmazó névelem 67 féle növény névalkotó szerepét bizonyítja. Ezt a hivatását azért tudja betölteni, mert a tájban élő nép szemléletében segíti az eligazodást, az egyes tájrészek, elemek azonosítását a nyelvi közlésben. Az egyik növényfajta tömeges jelenlétével, illetve a szomszédos területről való hiányával, a másik ritkaságával, egyszeri vagy kis területen való megjelenésével, a tájból való kiemelkedésével jutott ilyen szerephez. Más esetben a növénynek a paraszti termelésben betöltött szerepe miatt válhat helynévi elemmé a neve. Azoknak a növényeknek, amelyeknek a tájban való megjelenése vagy jelentése nem alkalmas identifikálásra, nincs, vagy alig van szerepük a névadásban.

Alaki szempontból érdekes tanulság, hogy azok az erdei fák, amelyek egynemű erdő alkotására képesek, nevükkel az erdőt is jelenthetik képző, más névelem nélkül. A *bükk*, a *cser* jelenti a fát, de a *bükkerdő*-t, *cserfaerdő*-t is. Ugyanúgy az *éger* ~ *eger*, a *fűz*, a *szil* ~ *szij*, a *haraszt* is. De soha sincs *akác*, *fenyő*, *gyertyán*, *nyír*, *tölgy*. Úgy tűnik, ez újabb névforma, amely a táj megváltozásával keletkezett: *akácos*, *fenyves*, *gyertyános*, *nyíres*, *tölgyes* stb.

VÖRÖS OTTÓ

Melléklet Vörös Ottó előadásához: A növények előfordulása

Erdei fák	Gyümölcsök	Termesztett (szántóföldi) növények	Vadnövények, aljnövények	Erdei bokrok, cserjék	Növényminőség	Virágok
akác 77	alma 75	borsó 1	békarokka 3	bodza 23	bokor 35	nefelejcs 6
bükk 104	barack 4	búza 8	buzogánynád 1	galagonya 18	csemete 9	pipitér 1
cédrus 1	cseresznye 39	cirok 3	bürök 2	kökény 28	fű 19	rozmaring 5
cser 219	dió 62	csicsóka 6	ciklámen 2	pattogó 'boróka' 7		tulipán 3
éger 128	gesztenye 28	hajdina 4	csalán 6	rózsa 27		vadrózsa 1
fenyő 134	körte 82	káposzta 98	csarap 1			
fűz 123	meggy 21	kender 94	eper 9			
gyertyán 35	ribizli 2	köles 16	gomba 2			
hárs 70	szeder 38	kömény 5	káka, zsombék 2 + 4			
kőris 51	szilva 51	lóhere 6	kóró 6			
mogyoró 83	szőlő 240	mák 3	moha 8			
nyár 113		málna 6	nád 79			
nyír 117		paradicsom 2	pipacs 1			
rekettye 58		répa 19	sás 47			
szil 61		tök 3				
tölgy 330		zab 2				